

تکنه‌ها و یادداشت‌ها

تصحیح، مهم‌ترین رکن کتاب در الذریعه

✉ سید حسن فاطمی

میراث، ش ۸-۷ به چاپ رسید. در اینجا نیز لغزش‌هایی را که شیخ آقابزرگ تهرانی در الذریعه پیرامون عنوان کتاب گوشزد کرده است، می‌آوریم. عنوان اشتباه از نظر شیخ آقابزرگ را عنوان می‌کنیم و در ذیل آن، عنوان درست را در حدی که در الذریعه تبیین شده، متذکر می‌شویم.

۱. اللالی الغریزه فی جمع الاحادیث الفرعیه، ابن ابی جمهور

احسائی (م ۹۰۱)

از این کتاب در روضات به «اللالی الغریزه» و در مقدمات بحار «نثر اللالی» و در امل الآمل به «الاحادیث الفقیه» تعبیر شده است، اما نویسنده در آغاز کتاب خویش آن را «درر اللالی العمادیه فی الاحادیث الفقیه» نامیده است. میرزا حسین نوری در خاتمه مستدرک به تفصیل در این مورد بحث کرده است. (ج ۸، ص ۱۳۳ - ۱۳۴؛ ج ۱۸، ص ۲۶۰)

۲. الجمل، خلیل بن غازی قزوینی (م ۱۰۸۹)

کتاب در موضوع نحو است و روضات به نقل از امل الآمل «الجمل» نقل کرده که اشتباه است و درست آن «المجمل» است؛ زیرا شاگرد نویسنده، محمد مهدی قزوینی صاحب ذخر العالمین آن را شرح کرده و این گونه نامیده است. در شرح حال محمد مهدی قزوینی از صاحب ریاض «المجمل» نقل شده است و نیز در شرح حال نویسنده در نسخه ریاض نزد من «المجمل» است. منشأ اشتباه صاحب روضات، نسخه غیر مصحح امل الآمل بوده است. اما در نسخه چاپی موجود از امل الآمل «المجمل» است. (ج ۵، ص ۱۴۲؛ ج ۱۳، ص ۱۷۷-۱۷۸؛ ج ۲۰، ص ۴۷-۴۸)

۳. جوامع الکلام فی دعائم الاسلام، سید میرزا جزایری

این کتاب یکی از مجموعه‌های حدیثی چهارگانه متأخر

شیخ آقابزرگ تهرانی (م ۱۳۸۹ ق.) با شصت سال تلاش، کتاب ارزنده الذریعه الی تصانیف الشیعه را نگاشت و با دقت نظری که در شناسایی کتاب‌ها به خرج داد، متوجه لغزش‌های فراوان شد و در لابه‌لای معرفی کتاب‌ها در الذریعه به لغزش‌های فراوان اشاره کرده است. در فرصتی که برایم پیش آمد، بسیاری از تذکرات وی را گردآوری و پس از دسته‌بندی آنها، هر موضوع را به عنوان مقاله‌ای مستقل به چاپ رساندم. مقالاتی از این دست که به یاد دارم عبارتند از:

الف) «نقد امل الآمل از منظر الذریعه»، آینه پژوهش، ش ۵۴، بهمن و اسفند ۱۳۷۷.

ب) «نقد شیخ آقابزرگ تهرانی بر کشف الحجب والاسرار»، شهاب، ش ۱۳، پاییز ۱۳۷۷.

ج) «براداد شیخ آقابزرگ تهرانی به کشف الظنون»، آینه میراث، ش ۳ و ۴.

د) «تصحیح تاریخ درگذشت‌ها»، کتاب مؤسس حوزه (یادنامه آیت‌الله حاج شیخ عبدالکریم حائری)، ۱۳۸۳.

ه) «تصحیح نام نویسندگان»، آینه میراث، ش ۱۶، بهار ۱۳۸۱ و ش ۱۷، تابستان ۱۳۸۱.

و) «تصحیحات شیخ آقابزرگ تهرانی» (تصحیحات پراکنده)، شهاب، ش ۲۸، تابستان ۱۳۸۱.

ز) «تصحیح مهم‌ترین رکن کتاب در ذریعه» (مقاله حاضر).

نظر به اهمیت عنوان کتاب، یعنی مهم‌ترین رکن آن، جهت متوجه ساختن و حساس کردن نویسندگان نسبت به آن، در مقالاتی لغزش‌ها در عنوان پاره‌ای کتاب‌ها را نشان دادم که در مجله‌های کتاب ماه دین، ش ۳۶، آینه پژوهش، ش ۷۰، آینه

۹. تاریخ الشیعه عن الائمة المهديه، شیخ مفید (م ۴۱۳) عنوان درست - برخلاف نقل کشف الحجب - «مسار الشیعه فی مختصر تواریخ الشریعه» است. (ج ۳، ص ۲۶۰ و ج ۲۰، ص ۳۷۵)

۱۰. محول الشعراء، ابوتمام حبيب بن اوس طائی (م ۲۲۸) یا (۲۳۱)

کتاب دربردارنده مجموعه‌ای از اشعار جاهلیت و مخضرمین و مسلمانان است. بعضی جاها از کتاب به صورت فوق نام برده‌اند، اما «فحول الشعراء» درست است. (ج ۲۰، ص ۱۶۰-۱۶۱)

۱۱. المسائل الجیلانیه، شیخ طوسی (م ۴۶۰)

در بعضی نسخه‌ها «المسائل الجیلانیه» نوشته شده، اما «المسائل الجیلانیه» صحیح‌تر است. جنبلاء شهرکی میان واسط و کوفه است. در فهرست آمده که آن دارای ۲۴ مسأله است. (ج ۲۰، ص ۳۴۳)

۱۲. مشارق الانوار فی شرح مشکلات الاخبار، سید مهدی قزوینی حلی (م ۱۳۰۰)

«مشارق الانوار» در خاتمه مستدرک الوسائل آمده اما «مطلع الانوار» صحیح‌تر است. (ج ۲۱، ص ۳۳ و ۱۵۲)

۱۳. الارشاد، ابوسعید اسماعیل بن علی سمان

نویسنده معاصر سید مرتضی و شیخ طوسی است. عنوان فوق در کشف الحجب در حرف الف آمده است. اما عنوان درست «الارشاد» است؛ چنان که در فهرست شیخ، منتجب الدین، بحار الانوار و امل الأمل این گونه است. (ج ۱، ص ۵۰۹ و ج ۱۱، ص ۲۳۳)

۱۴. استقصاء النظر، علامه حلی (م ۷۲۶)

موضوع کتاب قضا و قدر است. بر خلاف آنچه در کشف الحجب آمده، علامه حلی در خلاصه الاقوال از کتاب خود به صورت «استقصاء البحث و النظر» نام می‌برد.^۳ (ج ۲، ص ۳۲)

۱۵. میرنامه، فریدالدین عطار نیشابوری

این عنوان در کتاب تجلی عرفان آمده، اما به آن دست نیافتیم. احتمالاً این عنوان تصحیف «بیسرنامه» است. (ج ۱۹، ص ۵۷)

۱۶. متقن السداد، سید عبدالحسین حسینی مرعشی (م ۱۳۲۲)

کتاب در موضوع فقه است. سه جلد آن را به خط مؤلف آن با عنوان «متقن السناد فی شرح نجاه العباد» دیده‌ام. سید مصطفی موسوی جزایری در گلستان پیغمبر، ص ۶۶ شرح حال سید عبدالحسین را آورده اما نام این کتاب به اشتباه «متقن السداد»

(وافی، وسائل الشیعه، بحار الانوار، جوامع الكلم) است. سید میرزا از مشایخ علامه مجلسی و شیخ حر عاملی است. کتاب اخبار مربوط به اصول دین، فقه، مواضع، تفسیر، آداب و اخلاق را در بر دارد.

عنوان فوق در کشف الحجب است، اما شاگرد نویسنده، سید نعمت الله جزایری، به خط خود بر جلد اول آن، «جوامع الكلم» نوشته و او به نام کتاب استادش آگاه‌تر است. صاحب روضات و علامه نوری در خاتمه مستدرک نیز «جوامع الكلم» ضبط کرده‌اند. (ج ۵، ص ۲۵۲ و ۲۵۳)

۴. محامل الاعجاز، سلیمان بن عبدالله بن علی بحرانی ماحوزی (م ۱۱۲۱)

موضوع کتاب معما و لغز است. این عنوان در کشف الحجب آمده، اما شاگرد نویسنده، عبدالله سماهیچی در اجازه‌ای «مخائل الاعجاز» نوشته است. محدث بحرانی در لؤلؤه نیز «مخائل الاعجاز» ضبط کرده است. (ج ۲۰، ص ۱۳۷ و ۱۶۴)

۵. الفوائد الحسینیة فی تصحیح العقائد الدینیة، سید حسین بن دلداری علی نصیر آبادی (م ۱۲۷۳)

نویسنده در مقام بیان آن است که صفات خداوند عین ذات او است و نیز به رد آراء احسائی صاحب رساله حیاة النفس و شاگردش سید کاظم رشتی می‌پردازد. در کشف الحجب این گونه آمده در حالی که عنوان کتاب، «الافادات الحسینیة» است. (ج ۱۶، ص ۳۳۲)

۶. الخلعه المحمدیه الباقریه، سید محمد باقر داماد

رساله مختصری است که متن کامل آن در شرح حال او در سلافة العصر، صفحه ۴۸۷ آمده است. در کشف الحجب «الخلعه» است در حالی که «الخلعیه» درست است.^۱ (ج ۷، ص ۲۴۱)

۷. رساله فی احیاء الاموات، سید محمد سعید طباطبائی (م ۱۰۹۲)

با توجه به این که کتاب در احکام مربوط به احیاء زمین‌های موات است، بر خلاف نقل کشف الحجب «رساله فی احیاء الموات» درست است؛ چنان که در جامع الرواة این گونه آمده. نام اصلی کتاب «روض الجنان فی حیاة الابدان» است. (ج ۱، ص ۳۰۷ و ج ۱۱، ص ۲۷۵)

۸. الشاف الکاف من کتاب الکشاف، امین الاسلام طبرسی (م ۵۴۸)

عنوان فوق در کشف الحجب آمده، اما از منابع دیگر استفاده می‌شود که نام کتاب، «الکاف الشاف» است.^۲ (ج ۱۳، ص ۵)

چاپ شده است. (ج ۱۹، ص ۶۷)

۱۷. جناس الاجناس، میر محمد عباس موسوی (م ۱۳۰۶)

کتابی منظوم و موضوع آن آداب شرعی و اخلاق است. در فهرست کتابخانه راجه محمد مهدی «جناس الاجناس» ضبط شده، در حالی که ناظم، کتاب خود را «اجناس الجناس» نامیده است. کتاب پس از فوت ناظم به چاپ رسیده است. (ج ۱، ص ۲۷۵ و ج ۵، ص ۱۵۳).

۱۸. جواب ابن واقد السنی، شیخ مفید (م ۴۱۳)

عنوان فوق در کتاب نجاشی آمده و در بعضی نسخه‌های آن به جای «جواب»، «جوابات» ضبط شده است. گمان می‌کنم «السنی» تصحیف «الیثی» است و ابن واقد به جدش واقد بن ابی واقد یثی نسبت داده شده است. (ج ۵، ص ۱۷۲)

۱۹. جامع الحساب فی التخت و التراب و الکره و الاسطرلاب،

خواجه نصیرالدین طوسی (م ۶۷۲)

در کشف الحجب «جامع الحساب» ضبط شده، اما ظاهراً «جوامع الحساب» درست است؛ زیرا نسخه‌ای از آن در کتابخانه آستان قدس رضوی با مهر و امضای شیخ بهایی، با عنوان «جوامع الحساب» است و صاحب کشف الظنون این گونه ضبط کرده است. (ج ۵، ص ۴۸ و ۲۴۹)

۲۰. جهاز الرمل، سید عبدالله حسینی معروف به شاه ملا

منجم شیرازی

آن را در سال ۹۸۶ نگاشته است. در کشف الظنون «جهاز» نوشته شده که اشتباه ناسخ است و درست آن «جهاز الرمل» است. (ج ۵، ص ۲۹۵)

۲۱. الاصول الاصلیه، محمد نعیم طالقانی

کتاب در مباحث وجود و توحید ذات و عینیت صفات و کیفیت جعل و ابداع است. در مرآة الحق عنوان فوق آمده و آن تصحیف «اصل الاصول» است. محمد نعیم طالقانی کتاب را «اصل الاصول» نامیده است. (ج ۲۶، ص ۴۹)

۲۲. کشف الحجه فی المذاهب الاربعه، محمد حسین سلطان

آبادی (م ۱۳۱۴)

در برخی فهرس عنوان فوق آمده، اما «کشف المحجه» درست است؛ چرا که خود نویسنده در کتاب الاشارات اللطیفه به خط خود از این کتاب به «کشف المحجه» یاد کرده است. (ج ۱۸، ص ۲۸ و ۵۸)

۲۳. کشف المقال فی معرفه احوال الرجال، حسن بن علی

بن داوود حلی

نظام الدین ساوجی - شاگرد شیخ بهایی - در نظام الاقوال عنوان فوق را ذکر کرده است. اما عنوان مشهور این کتاب، «رجال ابن داود» است و در خود کتاب اسم معینی برای آن وجود ندارد. به علاوه استاد او علامه حلی رجالش را «کشف المقال» نامیده و بعید است که شاگرد او نیز همین عنوان را انتخاب کند. (ج ۱۸، ص ۶۳).

۲۴. کفایه الفقه، محمد باقر سبزواری

نسخه‌هایی از آن در دانشگاه به شماره ۱۲۸۷ و ۱۹۹۱ موجود است. احتمالاً آن «کفایه الاحکام» است. (ج ۱۸، ص ۹۶)

۲۵. کنز الحقایق و بحر الدقایق، محمد بن محمد رضا قمی

مشهدی (معاصر مجلسیین)

اگرچه عنوان فوق برای این تفسیر قرآن معروف است، اما عنوان صحیح آن «کنز الدقایق و بحر الغرائب» است؛ چنان که در نسخه مجلد اول و سوم و چهارم آن این گونه آمده است. (ج ۱۸، ص ۱۵۱-۱۵۴)

۲۶. لطائف الطوائف، فخرالدین صفی علی کاشفی بیهقی

کتاب در قصه و حکایت است و در سال ۹۳۹ تألیف شده، این عنوان را قاضی در مجالس ذکر کرده است. ظاهراً آن غلط است و درست «لطائف الطرائف» یا «لطائف و ظرائف» است. (ج ۱۸، ص ۳۱۵)

۲۷. الهداء إلى أداء حق الموالاة، حاکم حسکانی

صاحب ریاض از کتاب به صورت فوق نام برده، اما عنوان صحیح چنین است: «دعاء الهداء إلى أداء حق الموالاة». (ج ۸، ص ۱۹۶ و ج ۲۵، ص ۱۶۱)

۲۸. هزار داستان، ابوالفتح سامانی (۱۲۶۵-۱۳۲۶)

نظم کتاب هزار و یک شب به فارسی است. نام درست آن «هزار داستان» است. (ج ۲۵، ص ۲۱۸)

۲۹. مجلی الافاضل، عبدالعلی حویزی بصری (م بعد ۱۰۶۳)

منتخبی از دیوان عربی عبدالعلی حویزی است. سید علی خان مدنی در سلافة می گوید: عبدالعلی از دیوان عربی اش ابیاتی را انتخاب کرده و آن را «مجلی الافاضل» نامیده است. خود عبدالعلی از جمله آثارش «حلی الافاضل» نامیده است. شاید عبارت سلافة تصحیف این عنوان باشد. (ج ۲۰، ص ۱۳)

۳۰. مختلف النحاة، محمد بن علی حرفوشی حریری

(م ۱۰۵۱)

«مختلف النحاة» در اهل الاصل آمده، اما نام کتاب، «تهج

- النجاة في ما اختلف فيه النحاة» است. (ج ۲۰، ص ۲۱۸ و ج ۲۴، ص ۴۲۶).
۳۱. انوار الهدى في تحقيق البداء، سليمان بن عبدالله ماحوزي (م ۱۱۲۱)
- کشف الحجب عنوان فوق را ضبط کرده است. اما نویسنده در اجازه‌ای به محمد رفیع بیرمی در سال ۱۱۱۱ آن را «اعلام الهدی فی مسألة البداء» معرفی کرده است.^۵ (ج ۲، ص ۲۴۲ و ۴۴۸)
۳۲. نقد النثر، منسوب به قدامة بن جعفر بن قدامة (صاحب نقد الشعر)
- کتاب با مقدمه عبدالحمید عبادی در سال ۱۳۵۱ در قاهره چاپ شده است. وی تأکید دارد این اثر از قدامة است بر خلاف طاها حسین که در صحت این نسبت شک دارد.
- سید مجتبی مینوی طی نامه‌ای یادآور شده است که نسخه کامل این کتاب در کتابخانه چستریتی در ایرلند وجود دارد که کتابت آن به سال ۶۷۷ باز می‌گردد. نام درست کتاب «البرهان فی وجوه البیان» است و یادآور شده که این اثر از قدامة نیست بلکه از معاصر او ابوالحسین اسحاق بن ابراهیم بن سلیمان بن وهب است و از چهار بخش آن تنها بخش نخست آن به چاپ رسیده است.
- احمد مطلوب و خدیجه حدیثی اقدام به تحقیق نسخه چستریتی کرده‌اند و توسط دانشگاه بغداد در سال ۱۹۶۷ به چاپ رسیده است. (ج ۲۴، ص ۲۷۸-۲۷۹)
۳۳. النوافل من العرب، محمد بن سلمه یشکری
- نویسنده استاد ابن سکیت (مقتول ۲۴۳) است. وی به بادیه رفت و با عرب‌ها دیدار کرد و زبان را از آنها فراگرفت. در بعضی نسخه‌ها «النوافل» با قاف ضبط شده. شاید این درست‌تر باشد، زیرا در اصطلاح انساب، «ناقله» و «نازله» به مهاجران عرب گفته می‌شود که در خارج جزیره العرب در عراق و سوریه و شمال آفریقا وطن اختیار کرده‌اند.^۶ (ج ۲۴، ص ۳۵۱)
۳۴. النخبة العاصمه للصوارم القاصمه، سید عبدالکریم جزایری (م ۱۲۱۵)
- کتاب در رد صاحب حدائق است که قائل بود جمع بین دو زن سید فاطمی حرام است. سید آقا در تنممة الشجره به نقل از الشجره الطیبه تألیف نورالدین، از کتاب به صورت فوق نام برده است؛ اما نام درست آن «الجنة العاصمه للصوارم القاصمه» است. (ج ۵، ص ۱۵۹ و ج ۲۴، ص ۹۶)
۳۵. نزهة الناظر، فخرالدین طریحی
- کتاب در لغات قرآن است. عنوان صحیح «نزهة الخاطر و سرور الناظر» است. (ج ۲۴، ص ۱۱۵ و ۱۲۵)
۳۶. النظم السليم، قاضي نورالله شوشتری
- در بعضی جاها عنوان کتاب به صورت فوق است، اما «نظر سلیم» درست است. (ج ۲۴، ص ۲۱۴)
۳۷. کتاب النعم، خلیل بن احمد عروضی
- وی صاحب العین است. ظاهراً «کتاب النعم» با غین درست است. (ج ۲۴، ص ۲۳۳ و ۲۳۵-۲۳۶)
۳۸. وسائل المجتبین یا وسائل المنتجبین، محمد حسین شریعتمدار (م ۱۳۳۱)
- ترجمه خصائص الحسينیه تألیف شیخ جعفر شوشتری (م ۱۳۰۳) است و در سال‌های ۱۳۰۸ و ۱۳۲۰ چاپ شده. دو عنوان فوق در بعضی فهرس آمده که هر دو آنها اشتباه چاپی است و درست آن «وسائل المجتبین» است. (ج ۲۵، ص ۷۲)
۳۹. مهر و ماه، عصار تبریزی
- تذکره الشعراء غنی، ص ۹۰ از این مثنوی به صورت «مهر و ماه» نام برده، در حالی که «مثنوی مهر و مشتری» درست است؛ زیرا این اثر درباره عشق مهربن شاپور - حاکم استخر- به مشتری دختر وزیرش است. ناظم آن را در سال ۷۷۸ در ۵۱۲۱ بیت به نظم درآورد. (ج ۱۹، ص ۳۱۵)
۴۰. منهج اليقين، علامه حلی (م ۷۲۶)
- همراه با تعلیقات سید ابوالحسن کشمیری (م ۱۳۱۳) است. در پایان اسراء الرغب «منهج اليقين» ضبط شده، در حالی که «مناهج اليقين» درست است. (ج ۲۲، ص ۳۵۲ و ج ۲۳، ص ۲۰۰)
۴۱. المعاد، محمد علی خوشکه و بیجاری (م ۱۳۲۰)
- نویسنده، امام جمعه رشت بوده است. عنوان صحیح کتاب «رسالة في المبدأ والمعاد» است. کتاب با ابطال التناسخ چاپ شده است. (ج ۱۹، ص ۵۲ و ج ۲۱، ص ۱۷۳)
۴۲. مفتاح الرموز و مقالاد الكنوز، حسن بن زاهد غریب کرمانی
- این عنوان در فهرس ایران آمده است در حالی که «مفتاح الرموز» و «مقداد الكنوز» دو کتاب جداگانه‌اند. در مقدمه مقداد الكنوز آمده است که نویسنده در سال ۷۲۳ از ایران به هند سفر کرد و مفتاح الرموز را در سال ۷۲۶ برای سلطان آنجا سلطان محمد بن تغلق شاه نوشت و پس از آن، مقداد الكنوز را برای وی نوشت. (ج ۲۱، ص ۳۳۱ و ج ۲۲، ص ۱۱۹)
۴۳. مثار السماع، عبدالوحد گیلانی استرآبادی
- کتاب در تصوف نگاشته شده و نویسنده شاگرد شیخ بهایی

الاعراق فی تحصیل الاخلاق» ذکر شده که این نام صحیح تر است. نه عنوان های دیگر که گاهی می نویسند. (ج ۱۵، ص ۱۸۸).

۵۰. رساله فی صعود جنة الامام، سید امیر محمود حسینی

نویسنده شاگرد شیخ بهایی و مجاز از جواد بن سعد کاظمی است. بر اساس دو روایت، بدن انبیا و اوصیا پس از سه روز به آسمان می رود. وی در این رساله از طریق دو روایت جواب داده و ثابت کرده که بدنشان در قبر باقی می ماند. از محتوای کتاب به دست می آید عنوان «رساله فی صعود جنة الامام» در روایات ذیل شرح حال جواد کاظمی و به تبع آن در تکمله اهل الأمل اشتباه است و نام درست چنین است: «رساله فی عدم صعود جنة الامام». (ج ۱۵، ص ۲۳۸)

۵۱. غرائب المجالس، محمد بن احمد بصری (م ۳۲۰)

این ندیم و یاقوت و سیوطی «عرائس المجالس» نوشته اند، اما در کشف الظنون «غرائب المجالس» است که گمان می رود عنوان دوم غلط باشد. (ج ۱۵، ص ۲۴۳)

پی نوشت:

۱. «الخلعیه» با وزن عنوان کتاب نیز تناسب دارد.
۲. در نسخه چاپی کشف الحجب کلمه «الکاف» وجود ندارد. همچنین از جهت ادبی دلیلی برای حذف یاء از پایان «الکاف» و «الشاف» وجود ندارد. حسین کریمان در کتاب طبرسی و مجمع البیان، ج ۱، ص ۲۷۷ کتاب را الکافی الشافی معرفی می کند.
۳. در متن تحقیق شده خلاصه الاقوال توسط نشر الفقهه، ص ۱۱۳ در معرفی علامه حلی «استقصاء النظر فی القضاء و القدر» ضبط شده است.
۴. در ج ۱۸، ص ۵۸ عنوان کتاب به این صورت آمده است: «کشف المحجه فی ابطال المذاهب الاربعه».
۵. همچنین شیخ سلیمان در فهرست آل بویه و علماء البحرین، ص ۷۸ کتاب را «اعلام الهدی فی مسألة البداء» می نامد.
۶. برابر آنچه در مقدمه محقق کتاب منتقلة الطالبیه، صفحه ۳۰ آمده، معنای ناقله و نازله در اصطلاح انساب چنین است: اگر مثلاً گفته شود: «فی بخارا من ناقلة همدان فلان» یعنی او اهل همدان بوده و از آنجا به بخارا منتقل شده است. اما اگر بگویند: «فی بخارا من نازلة همدان» یعنی او اهل همدان نبوده، بلکه از جای دیگر به همدان رفته و سپس به بخارا رفته است. پس این دو اصطلاح اختصاص به جای خاصی ندارد و کاربرد آنها در منتقلة الطالبیه آن را تأیید می کند.

است. در بعضی نسخه ها عنوان فوق آمده است؛ اما ظاهراً «منار السماع» صحیح تر است. نویسنده، کتاب الاثنی عشریة الحجیه تألیف استادش را استنساخ کرده و در پایان آن «منارالسماع» نوشته است. (ج ۱۹، ص ۷۳ و ج ۲۲، ص ۲۴۳)

۴۴. چهار صفر، ملا احمد نراقی (م ۱۲۴۴)

ملا احمد نراقی مثنوی طاقدیس را ملقب به «چهار صفة» کرده در مقابل شش دفتر از مثنوی ملای رومی. اما در ریاض العارفین، ص ۴۶۳ در اثر اشتباه چاپی «چهار صفر» را به وی نسبت داده است. ما نیز در ج ۹، ص ۶۱۲ به علت اشتباه ریاض العارفین مرتکب همین اشتباه شدیم. (ج ۱۹، ص ۲۳۸)

۴۵. لطائف الظرائف و ظرائف المعارف، محمد مؤمن جزائری

جلد هفتم مجالس الاخبار و مجالس الاخیار است. عنوان صحیح کتاب «للطائف و الظرائف» است؛ چنان که - به نقل نجوم السماء - نویسنده در طیف الخیال نام برده است. (ج ۱۸، ص ۳۱۶ و ۳۲۴)

۴۶. الکهنه فی المنطق یا کنز المنطق، محقق حلی (م ۶۷۶)

در کشف الحجب «کنز المنطق» و در روایات از رجال ابن داوود «الکهنه فی المنطق» آمده، سپس صاحب روایات استظهار کرده که «کهنه» تصحیف «کهانه» به معنای صناعت است، اما عنوان درست «للهنه» است؛ زیرا در نسخه صحیح رجال ابن داوود این گونه آمده و «لهنه» به معنای خوراکی ای است که پیش از غذا برای مهمان می آورند و در فارسی به آن «ناشتایی» می گویند. (ج ۱۸، ص ۱۶۸-۱۶۹ و ۱۸۹-۱۹۰ و ۳۸۹)

۴۷. المستدرک المختار، مناقب وصی المختار، ابوالحسین

یحیی حلی اسدی (م ۶۰۰ یا ۶۰۶)

نویسنده در آن فضایل و مناقبی که در عمده نیآورده، گرد آورده است که شامل ششصد حدیث از کتب عامه می شود. شاید «المستطرف» به جای «المستدرک» صحیح تر باشد؛ چنان که در ریاض در بیش از یک جا «المستطرف» است. (ج ۲۱، ص ۵ و ۱۱)

۴۸. جمع الجوامع، امین الاسلام طبرسی (م ۵۴۸ یا ۵۵۲)

بعضی به تفسیر طبرسی «جمع الجوامع» می گویند، اما درست آن «جوامع الجامع» است. (ج ۵، ص ۱۳۸ و ۲۴۸)

۴۹. طهارة النفس یا تهذیب الاخلاق و تطهیر الاعراق، ابوعلی

مسکویه (م ۴۲۱)

نویسنده آن، کتاب را با عنوان «اخلاق ناصری» ترجمه و شرح کرده است و در آغاز اخلاق ناصری نام کتاب فوق «طهارة